

שמריה גוטמן גמלא

בסיפור חשיפתה של גמלא מוסר הלוט מעל פרשת חיים ועמידה על הנפש של המרכז החשוב בגולן בתקופת הבית השני ובימי המלחמה ברומאים. שרידי הבתים והרחובות, הכלים והמטבעות, מפגשים אותנו עם הוויית החיים ששקקו כאן ומפחים רוח חיים בעדויות ההיסטוריות, ובעיקר אלו של יוסף בן מתתיהו.

בצד הדיווח השוטף על הממצאים, המלווה בתרשימים ובתמונות, דן שמריה גוטמן, חושף האתר, בהיבטים השונים הכרוכים בחקר גמלא ותקופתה.

גמלא * שמריה גוטמן

הוצאת הקיבוץ המאוחד

דברי תודה

החפירות נערכות מטעם אגף העתיקות ובהשתתפות מתנדבים מהקיבוצים, שמתארגנים ביוזמת המדור לידיעת הארץ של התנועה הקיבוצית. כן נזכיר את המתנדבים מחו"ל. עזרה חשובה מגישה קק"ל במסגרת פיתוח של פארק לאומי באיזור. אספקת המים אל האתר מבוצעת ע"י צה"ל. המועצה האזורית גולן היא הנושאת העיקרית בקיום החפירות, בראותה בגמלא אתר לאומי. בצוות הקבוע משתתפים: צביקה יבור (כפר החורש), דוד אידליון - בוקי (מרחביה), אבי קצין (גבת), צפורה גורן (ניר דוד), דני פרידמן (סטודנט בטכניון), משה קליין (סטודנט באוניברסיטת ירושלים), יוסף אורבך (רפא חרסים). בראש צוות המודדים עומד מיכאל פייסט מאגף העתיקות.

לכולם נתונה התודה והברכה.

2175
GAM-C16
GVI. 261450

עורך: יעקב שחר

©

כל הזכויות שמורות

By Hakibbutz Hameuchad

Printed in Israel, 1981

נסדר ב"מחשב-אות" - מ. רכלין בע"מ

ונדפס בדפוס חידקל

תוכן הענינים

פרק א - גמלא ותולדותיה 21-7

מקומה של גמלא (7); פרקים בתולדות גמלא (10); המלחמה על גמלא (13)

פרק ב - עונת החפירות הראשונה 45-22

מבוא (22); החומה (23); הפתח בחומה (24); המבנה הציבורי (25); תפקיד הבניין הציבורי (32); רחוב המדרגות (35); ממצאים שונים (36); סיכום (44)

פרק ג - עונת החפירות השניה והשלישית 72-46

החומה (46); בית הכנסת וסביבתו (57); שטח B (60); שטח C - מבוי (61); שטח G - חדרי המשמר בחומה ובתי המגורים (65); שטח H (68); שטח S (69)

פרק ד - עונות החפירה הרביעית והחמישית 82-73

שטח S - הרובע המערבי (73); שטח D (81)

פרק ה - עונת החפירות השישית 92-83

שטח S - הרובע המערבי (83)

פרק ו - עונת החפירות השביעית 107-93

החומה (93); שטח M (97); החפירה מפנים לחומה (97)

פרק ז - עונת החפירות השמינית

126-108

שטח E צפון ושטח L (108); סיכום קטע החומה W2 (111);
שטח E דרום (111); שטח G מחוץ לחומה (113); שטח M
מחוץ לחומה (115); שטח G - פנים החומה (118); שטח A
(118); שטח D (119); החומה W1 מצפון לחדר הלימוד
(121); שטח R (123)

דיון מחודש על דרך המסע של הלגיונות

לכיבוש גמלא

131-127

נספח א - הלגיונות הרומיים וחילות העוזר

137-132

נספח ב - המטבעות שנמצאו בגמלא

147-138

פרק א

גמלא ותולדותיה

מקומה של גמלא

בהקדמה לפרק המוקדש למלחמת גמלא הזכיר יוסף בן מתתיהו
נתונים גיאוגרפיים, המגדירים את מקומה של גמלא ביחס לכנרת,
ורשם פרטים טופוגרפיים על מבנה השלוחה ההררית שעליה בנויה
העיר. לנתונים אלה יש חשיבות רבה למנסים לאתר ולזהות את
מקומה של גמלא. ואמנם במשך מאה השנים האחרונות רבו
הנסיונות לזהויה והועלו הצעות של חוקרים שונים, שחלק מהן
נתקבלו ואחרות נדחו. עד השנים האחרונות היו מקובלים על רוב
החוקרים הצעתו של K. FURREE ובעיקר מחקריו של G.
DALMAN, אשר קבעו כמקומה של העיר את הרכס הנמצא ליד
הכפר הסורי ג'מילה, מזרחית לנחל רוקאד, מול הכפר הנטוש
אל-מא. לדעתו, אין זוהי זה עומד במבחן, אם אמנם מסתמכים על
תיאוריו הגיאוגרפיים והטופוגרפיים של יוסף בן מתתיהו ועל
המשתקף מרקע הקרבות של גמלא. נראה ששגיאתם העיקרית של

החוקרים בענין זה מקורה באיתור המוטעה של טריכאי בראשית המאה. רק מאוחר יותר עמד פרופ' ש' קליין על טעות זו ותיקן את המעוות. קשה להבין מה היו נימוקי אותם החוקרים, אשר קבעו את מקומה של טריכאי דרומית לטבריה. יתכן שקביעה זו באה בעקבות פליניוס, שקבע את מקומה של טריכאי על החוף הדרומי-מערבי של הכנרת: ההגדרה המוטעית נובעת מחוסר ידיעתו של פליניוס את הארץ או שמעתיקים שיבשו את השם (פליניוס, Hist. NAT. V-15). כל המעיין בכתבי יוסף בן מתתיהו ומתהלך בארץ, ידחה קביעה זו. ואכן בעקבות פרופ' קליין נקבע על-ידי כל החוקרים מקומה של טריכאי מצפון לטבריה, ליד המושבה מגדל. מכאן נפתח פתח לזיהוי מקומה של גמלא, על-יסוד דברי יוסף שרשם בצורה ברורה, שאינה משתמעת לשתי פנים: "... וגם העיר גמלא, אשר מעבר לים כנרת, מול טריכאי, מרדה עוד ברומאים". קביעה גיאוגרפית ברורה זאת מורה כי יש לנסות ולמצוא שרידי נקודת-ישוב ממזרח לכנרת, במקום שיש בו נתונים נוספים התואמים את תיאורי יוסף בן מתתיהו. נוסף על מבנה טופוגרפי של שלוחת הר תלול יש למצוא במקום שרידים ארכיאולוגיים, שיעידו על התקופה בה התחוללו המאורעות ההיסטוריים שאותם מתאר יוסף. ואמנם במהלך הסקרים, שנערכו בגולן אחרי מלחמת ששת הימים, הציע יצחק גל את שלוחת ההר הנמצאת בין שני נחלי הדליות כמקום מושבה האפשרי של גמלא, ממערב לכפר הנטוש דיר-קרוח. בעקבות ההצעה ערכתי במשך שלושה ימים סקר ארכיאולוגי בהשתתפות יצחקי גל, דודיק ופניה סלע. בדקנו את כל הנתונים, המאפשרים לזהות את השלוחה הגמלונית כאתר שבו טמונים שרידי הישוב גמלא. מצאנו כי מרכז שלוחת ההר, הנמצא ממערב לדיר-קרוח, נראית יפה מנגד טריכאי, מגדל של ימינו. שנית: המבנה הטופוגרפי של השלוחה - הרכס והמדרונות - תואם את נתוני יוסף בן מתתיהו.

ושלישית: הבחינה הארכיאולוגית העלתה כי על המדרונות הדרומיים של השלוחה נראים שרידי ישוב, במקום שבו נמצאים לפי יוסף בניני העיר.

ועל הצלע הזקופה נבנו הבתים צפופים מאד, עד אשר דמתה כל העיר התלולה כתלויה על פי התהום וצונחת למטה. ופני העיר היו למול רוח דרומית, והצוק המתרום לאין-חקר ממעל לעיר גם הוא נשקף לצד דרום, ועליו נמצאה מצודת העיר (מרום העיר, הצריח), ולמטה ממנה היתה צלע ההר הזקופה באין חומה, כי נפלה אל תהום עמקה. ומקור מים נמצא מבית לחומה בקצה העיר. (תולדות מלחמת היהודים ד,א,א)

על השטח מצאנו שרידי בנינים הרוסים, חומה, הסוגרת על השלוחה מצד מזרח, וחרסים מאותן שתי תקופות היסטוריות, שביחס אליהן מזכיר יוסף את גמלא. גם קביעתו שבגלל מבנה השטח לא היה צורך בחומות נוספות, התאמתה בבדיקות. במשך הזמן ערכתי סקרים נוספים על השלוחה ובסביבתה, כדי לברר בעיות שונות שנתעוררו בקשר לזיהוי האתר. חיפשנו דרכים שהובילו למקום: ניסינו למצוא את השטחים שבהם יכלו הרומאים להקים את מחנותיהם ואת נקודות המשמר שלהם, וכן עסקנו בבעיית הספקת המים לגמלא. סיכום הסקרים חיזק את הכרתי, כי אכן אנו נמצאים באתר שיוסף בן מתתיהו קרא לו גמלא. עם ריבוי המידע בשלה ההכרה בצורך שבעריכת חפירה ארכיאולוגית, שבעזרתה תימצא עדות ממשית למאורעות ההיסטוריים אשר זכרם חבוי תחת עיי-המפולת.

החוקרים בענין זה מקורה באיתור המוטעה של טריכאי בראשית המאה. רק מאוחר יותר עמד פרופ' ש' קליין על טעות זו ותיקן את המעוות. קשה להבין מה היו נימוקי אותם החוקרים, אשר קבעו את מקומה של טריכאי דרומית לטבריה. יתכן שקביעה זו באה בעקבות פליניוס, שקבע את מקומה של טריכאי על החוף הדרומי-מערבי של הכנרת; ההגדרה המוטעית נובעת מחוסר ידיעתו של פליניוס את הארץ או שמעתיקים שיבשו את השם (פליניוס, Hist. NAT. V-15). כל המעיין בכתבי יוסף בן מתתיהו ומתהלך בארץ, ידחה קביעה זו. ואכן בעקבות פרופ' קליין נקבע על-ידי כל החוקרים מקומה של טריכאי מצפון לטבריה, ליד המושבה מגדל. מכאן נפתח פתח לזיהוי מקומה של גמלא, על-יסוד דברי יוסף שרשם בצורה ברורה, שאינה משתמעת לשתי פנים: "... וגם העיר גמלא, אשר מעבר לים כנרת, מול טריכאי, מרדה עוד ברומאים". קביעה גיאוגרפית ברורה זאת מורה כי יש לנסות ולמצוא שרידי נקודת-ישוב ממזרח לכנרת, במקום שיש בו נתונים נוספים התואמים את תיאורי יוסף בן מתתיהו. נוסף על מבנה טופוגרפי של שלוחת הר תלול יש למצוא במקום שרידים ארכיאולוגיים, שיעידו על התקופה בה התחוללו המאורעות ההיסטוריים שאותם מתאר יוסף. ואמנם במהלך הסקרים, שנערכו בגולן אחרי מלחמת ששת הימים, הציע יצחק גל את שלוחת ההר הנמצאת בין שני נחלי הדליות כמקום מושבה האפשרי של גמלא, ממערב לכפר הנטוש דיר-קרוח. בעקבות ההצעה ערכתי במשך שלושה ימים סקר ארכיאולוגי בהשתתפות יצחקי גל, דודיק ופניה סלע. בדקנו את כל הנתונים, המאפשרים לזהות את השלוחה הגמלונית כאתר שבו טמונים שרידי הישוב גמלא. מצאנו כי מרכז שלוחת ההר, הנמצא ממערב לדיר-קרוח, נראית יפה מנגד טריכאי, מגדל של ימינו. שנית: המבנה הטופוגרפי של השלוחה - הרכס והמדרונות - תואם את נתוני יוסף בן מתתיהו.

ושלישית: הבחינה הארכיאולוגית העלתה כי על המדרונות הדרומיים של השלוחה נראים שרידי ישוב, במקום שבו נמצאים לפי יוסף בניני העיר.

ועל הצלע הזקופה נבנו הבתים צפופים מאד, עד אשר דמתה כל העיר התלולה כתלויה על פי התהום וצונחת למטה. ופני העיר היו למול רוח דרומית, והצוק המתרוםם לאין-חקר ממעל לעיר גם הוא נשקף לצד דרום, ועליו נמצאה מצודת העיר (מרום העיר, הצריח), ולמטה ממנה היתה צלע ההר הזקופה באין חומה, כי נפלה אל תהום עמקה. ומקור מים נמצא מבית לחומה בקצה העיר. (תולדות מלחמת היהודים ד,א,א)

על השטח מצאנו שרידי בנינים הרוסים, חומה, הסוגרת על השלוחה מצד מזרח, וחרסים מאותן שתי תקופות היסטוריות, שביחס אליהן מזכיר יוסף את גמלא. גם קביעתו שבגלל מבנה השטח לא היה צורך בחומות נוספות, התאמתה בבדיקות. במשך הזמן ערכתי סקרים נוספים על השלוחה ובסביבתה, כדי לברר בעיות שונות שנתעוררו בקשר לזיהוי האתר. חיפשנו דרכים שהובילו למקום: ניסינו למצוא את השטחים שבהם יכלו הרומאים להקים את מחנותיהם ואת נקודות המשמר שלהם, וכן עסקנו בבעיית הספקת המים לגמלא. סיכום הסקרים חיזק את הכרתי, כי אכן אנו נמצאים באתר שיוסף בן מתתיהו קרא לו גמלא. עם ריבוי המידע בשלה ההכרה בצורך שבעריכת חפירה ארכיאולוגית, שבעזרתה תימצא עדות ממשית למאורעות ההיסטוריים אשר זכרם חבוי תחת עיי-המפולת.

פרקים בתולדות גמלא

אנו שואבים את ידיעותינו ההיסטוריות על גמלא מספרי יוסף בן מתתיהו – יוספוס פלביוס – "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים", "קדמוניות היהודים" ו"חיי יוסף". מקורות אלה מתייחסים לשתי תקופות היסטוריות – ההלניסטית והרומית – שבהן נזכרת גמלא: כל אחת מתקופות אלה קשורה במלחמות גדולות ומכריעות, שהשפעתן היתה גורלית בתולדות הארץ והעם.

יען כי גדלה המלחמה, שקמה בין היהודים ובין הרומאים, מכל מלחמות דורנו, ולא מהן בלבד, כִּי־אם גם כמעט מכל המלחמות, שהתחוללו בין מדינה ומדינה ובין עם ועם ושלשמו אֶזְרוּ נודעו לנו – ואלה הסופרים, שלא ראו את המעשים בעיניהם ורק אספו את ידיעותיהם מן השמועה, כתבו עליה דברי דמיונות וספורים סותרים זה את זה, כמעשה המליצים המתחכמים, – ואולם חבריהם, שהיו באותו מעמד, זיפו את המעשים מתוך משוא־פנים (לרומאים) או מתוך שנאה (ליהודים) וכתוביהם כוללים שטנה מזה ותשבחות מזה ואין בהם דברי הימים לאמתם – על־כן שמתי את לבי לתרגם יונית למען יושבי ארצות ממשלת הרומאים את הדברים, אשר חברתי לפני זה בשפת אבותינו, ושלחתי אותם אל הלועזים היושבים בארצות העליונות – אני יוסף בן מתתיהו מכהני ירושלים, אשר נלחמתי לראשונה ברומאים ואחר־כן הייתי עד־ראיה למעשים בעל־כרחי.

(תולדות מלחמת היהודים א, א)

גמלא נזכרת גם במשנה ובתוספתא, בדיון העוסק בערים מוקפות חומה מימי יהושע בן נון. דיון זה קושר את גמלא לתקופת שיבת ציון. פרופ' ש' קליין דן בהרחבה בנושא הערים המוקפות חומה ב"ספר הישוב" ובספרו "ארץ הגליל", אך דיון בנושא זה מצריך עיון מחודש. אלא שיש לנו ענין להביא את דעתו של ר' ישמעאל בר' יוסי, הדין ברשימת הערים המוקפות חומה מימי יהושע בן נון.

את הקושיה מדוע הוזכרו במשנה רק אלו ולא אחרות, הוא מתרץ: "וכשעלו מן הגולה מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום..." (תוספתא ערכין ה, טז). ברשימת הערים במשנה, אשר דן בה ר' ישמעאל בר' יוסי, נמנית גם גמלא. ומכאן הקשר של גמלא לתקופת שיבת ציון (שבי גולה).

התקופה ההלניסטית

דברי יוסף בן מתתיהו מוסבים על אלכסנדר ינאי (החשמונאי), שעלה לשלטון אחרי מות אחיו יהודה אריסטובולוס א, בשנת 103 לפנה"ס. במסעו השני לעבר הירדן המזרחי – מסע מלחמה שנמשך שלוש שנים (83 – 80 לפנה"ס) – הצליח אלכסנדר ינאי לכבוש את הגלעד והגולן וליצב שם את גבולות ממלכתו, וכך חיזק את בטחונה של הפינה המזרחית־צפונית של הממלכה. בין הישובים שנכבשו באותו מסע נזכרת גם גמלא, שבקשר אליה כתוב כי אלכסנדר ינאי הדיח את מושל האיזור, דמיטריוס, מתפקידו. ב"תולדות מלחמת היהודים" חוזר יוסף בן מתתיהו על אותה גירסה ואף מוסיף, כי תושבי גמלא התלוננו על מושל זה ולכן סולק על־ידי ינאי. (תולדות מלחמת היהודים א, ד, ח).

התקופה הרומית

בשנת 6 לספירה הוגלה ארכילאוס, בנו של הורדוס המלך, ואיזור שלטונו – יהודה – הועבר בפקודת הקיסר במישרין לממשל נציבים רומאיים. באותו זמן נשלחו קוויריניוס וקופוניוס לסוריה וליהודה – הראשון כדי להדריך ולארגן את גביית המיסים ולמכור את רכוש הפרטי של ארכילאוס, והשני הופקד על ניהול עניני ארץ יהודה. ב"קדמוניות" ספר יח, א, 4 מסופר כי "יהודה איש הגולן, מעיר ששמה גמלא, צירף את צדוק הפרושי ונחפו לעורר מרידה". מקביל לכך הסיפור ב"תולדות מלחמת היהודים" ב, ח, א על קופוניוס, שבא אחרי הדחת ארכילאוס להסדיר את עניני השלטון והמיסים, ובהמשך כתוב: "ובימיו הסית איש אחד מהגליל ושמו יהודה את בני

ארצו למרוד ברומאים". יתכן שבמקרה זה ייחס יוסף את גמלא לארץ הגליל.

אחרי פטירת פיליפוס, בנו של הורדוס, מושל הגולן, הטראכון, הבשן והחורן – עבר השלטון על ממלכתו לסוריה, אם כי ההכנסות ממסים בחבל ארץ זה נשארו באיזור עצמו.

ב"קדמוניות" (יח,ה,א 109–113) מסופר על ריב שהיה באותו זמן בין הורדוס אנטיפס, אחי פיליפוס, לבין חרתת הנבטי, על גבולות ארץ גמלא. נראה כי איזור זה השתייך לתחום שלטונו של פיליפוס. אפשר שאחרי מותו (34 לספירה) וסיפוח ארצו לסוריה, התחרו ביניהם חרתת והורדוס אנטיפס על חבל ארץ זה, שגמלא היתה מרכזו.

אולם הפרק שבו מילאה גמלא תפקיד מרכזי במאורעות ההיסטוריים של התקופה, נתחולל בראשית המרד הגדול של היהודים נגד הרומאים, שפרץ בשנת 66 לספירה. על דיכוי המרד הופקד המצביא הרומי אספסינוס שבא, יחד עם בנו טיטוס, בראש שלושה לגיונות אשר נוספו אליהם חילות עזר גדולים מהארצות השכנות.

ב"חיי יוסף" מתאר יוסף בן מתתיהו את התארגנות המרד ואת נסיונותיו של אגריפס להרגיע את הרוחות ולהכשיל את ההכנות בעודן באיבן. לאחר שנכשלה שתדלנותו, צר אגריפס על גמלא, שבה התרכזו מורדים תחת פיקודו של יוסף בן המלדת. בהמשך מסופר, כי יוסף בן מתתיהו – שהיה בעת ההיא מפקד הגליל – נחלץ לעזרת אנשי גמלא, השתתף בתכנון ביצורי המקום ואף התערב ישירות בהדיפת צבא אגריפס, בעזרת צבא יהודי שהתארגן תחת פיקודו. כך סוכלה תכניתו של אגריפס לנתק את הקשר בין גמלא לבין הגליל עוד בשלב הראשון של ההכנות למרד. הקרב בין שני הצבאות התנהל בסביבות יוליאס ליד הירדן, והשתתפו בו גם סירות מלחמה ששטו בכנרת. מענין לציין, שכדי לחסום את הגישה של צבא אגריפס לגמלא, בחר יוסף כשדה קרב את האיזור

הצפוני-מזרחי של חוף הכנרת. גם בעובדה זאת אפשר להיעזר לשם זיהוי מקומה של גמלא. (חיי יוסף, פרקים עשרים וארבעה–שלושים ושבעה; שבעים ואחד–שבעים ושלושה).

המלחמה על גמלא

לאחר שריכוז כוח רב בעכו, חדר אספסינוס עם צבאו לגליל: שני לגיונות הגיעו ממצרים והשלישי הובא מסוריה. יחד עם חילות העזר מנה צבאו 60,000 איש בקירוב. למלחמת הגליל היו מוקדים אחדים שראוי להזכירם: קרבות התנהלו ביודפת, בפייע, וכן נלחמו תושבי טריכאי. עיר זו נמצאת, כאמור, צפונית לטבריה. הגליל נכבש במלחמה אכזרית, שבה נהרגו לוחמים ותושבים יהודים רבים. סופה של המלחמה על כיבוש הגליל ושיאה, התחולל בגמלא. תיאור המלחמה על גמלא הינו עדות חשובה ביותר, באשר הוא נמסר מפיו של עד ראיה, שהיה בזמן המצור והקרבות שבוי בידי הרומאים ושהה במחנה אספסינוס. אפשר להניח כי הוענק לו מעמד מיוחד, ויתכן שהיה אף יועצם של הרומאים בנושאים הקשורים במלחמה זו. (על שביו של יוסף ראה: תולדות מלחמת היהודים ג,ח: חיי יוסף, פרק שבעים וחמישה).

המקום שממנו יצא מסע הרומאים לגמלא היתה חמת, הנמצאת ליד טבריה; שם נחו הלגיונות אחרי הקרבות לכיבוש טבריה וטריכאי (מגדל). נראה לי, כי הרומאים התקדמו לרמת-הגולן בדרך העולה מאיזור הירמוך, כאשר באגפם הדרומי העיר גדר ומצפון סוסיטא – שני ישובים בעלי אוכלוסיה מעורבת, אשר רובה התיחס בוודאי באהדה אל השלטון הרומאי. לפיכך אפשר להניח, שהלגיונות לא נזקקו לשימוש בכוח כדי להגיע למעלה הרמה, והמסע נמשך ללא מעצורים, בשל מבנה השטח הנוח של במת-הרמה והודות לאי-התערבותם של תושבי האיזור.

אחרי שהצבא הרומאי הגיע, ללא כל קושי, אל מול גמלא ולאחר שנערכו הסיורים והתצפיות הראשונות, התברר לאספסינוס, כי בגלל הנתונים הטופוגרפיים המיוחדים אי אפשר להשתמש לגבי גמלא בשיטה המקובלת של מצור סוגר סביב הישוב. לכן כבש אספסינוס – לפי דברי יוסף – את במת ההר, המתרומם מעל שלוחת גמלא, והקים שם את מחנות הצבא. העובדה שהרומאים היו צריכים לכבוש את במת ההר מרמזת, כי גם שם היה קיים ישוב, אך כדי להוכיח זאת דרושה חקירה מיוחדת. גם עמדות התצפית על העיר נקבעו על-פי מבנה השטח. לאחר הקמת המחנות, הפנה אספסינוס את הלגיונות להכנות מעשיות לכיבוש גמלא. בצפון, שם הגנה על העיר חומה, נשפכה סוללה, והלגיון ה־XV הוצב ממזרח לה. על החומה או לפני התנוסס מגדל גדול של המגינים. הלגיון ה־V הקים סוללה כהכנה להתקפה על מרכז העיר, בעוד שהלגיון ה־X עסק בסתימת חריצים, תעלות ובורות, שחפרו אנשי גמלא וחצבו, כדי לשבש את זירת ההתארגנות של הרומאים ולהקשות עליהם את ההתקרבות לחומה.

אחרי הפגנת כוח ראשונה ובעיצומן של ההכנות להסתערות – זימנו הרומאים אל החומה את אגריפס המלך, כדי לשדל את תושבי גמלא להיכנע. כתגובה ידה קלע מעל החומה אבן לעבר המלך, שפגעה במרפקו. עלבון זה העלה את חמתם של חיילי הלגיון, והם המשיכו במשנה מרץ בהגבהת הסוללות ובהכשרת השטח לקירוב מכוונות המלחמה אל החומה.

כאשר החלה שיירת כלי-המלחמה הכבדים להתפרס ולהתקרב אל החומה, התיצבו עליה המגינים, כדי לסכל את תפיסת עמדות ההתקפה. הקרב נמשך זמן מה, ואנשי גמלא עצרו את ההתקדמות, עד שהרומאים הפעילו מכוונות קלע ובליסטראות לרוב. כשגברה התקפת הירי, נאלצו המגינים לנטוש את החומה ולסגת לתוך העיר. אז הסתערו חיילי הלגיון והבקיעו את החומה באיליי-ברזל בשלושה

מקומות. דרך הפרצות בחומה – מספר יוסף – נשפך הצבא הרומאי "כזרם חזק בתקיעת חצוצרות ובמשק כלי-נשקם ובתרועת נצחון" והסתער על העיר. בתחילה התיצבו היהודים ליד הפרצות ובחירוף נפש ניסו לבלום את החדירה. אך לאחר שהרומאים הצליחו להתקדם לתוך העיר בכוחות מוגברים וידם היתה על העליונה, נסוגו התושבים ועלו על מדרוני העיר העליונה, כשהרומאים דולקים אחריהם.

בעוד יחידות המחץ הרומאיות רודפות שיכורות נצחון אחרי הנסוגים אל הרכס, נכונה להן הפתעה: משראו היהודים כי ניתן הקשר בין רודפיהם לבין הכוחות העיקריים של הפורצים – אשר הסתבכו בין הבתים, שנבנו על מדרון תלול, ובתוך הסימטאות הצרות, שהתפתלו על השטח המדורג – התאוששו, חדלו מנסיגתם ופתחו בהדיפת הלגיונרים המתאמצים לעלות בעקבותיהם. המגינים ניצלו את יתרוןם בשטח והתקיפו מלמעלה את הרומאים, שפתחו בנסיגה מבהלת. אלא שדרכי בריחתם נחסמו על-ידי הכוחות שהמשיכו לחדור בהמוניהם דרך הפרצות לרחובות העיר. אז השתררה אנדרלמוסיה, ובשלב זה איבדו המפקדים הרומאים את השליטה על חייליהם. בבהלתם קפצו הלגיונרים ועלו על גגות הבתים, וכאשר התמוטטו הגגות תחת כובד המשא של הבורחים, התדרדרו עיי-המפולת ממדרגה למדרגה וההרס התפשט ברחובות העיר. רבים מהחיילים מצאו את מותם מתחת להריסות; אחרים נפלו מחצי הקשתים היהודיים, שתפסו עמדות מעליהם. באבידות כבדות הצליחו הנותרים לפלס לעצמם דרכי בריחה אל מחוץ לעיר. בבהלת המנוסה נשאר אספסינוס בין אחרוני הנסוגים, עם קומץ לגיונרים שגוננו עליו, עד שנחלץ לבסוף מהסכנה.

ויתר הרומאים מצאו ביגיע רב את מוצאי העיר ועזבו אותה. ואספסינוס נשאר כל העת עם אנשיו הנמצאים בצרה, כי התעצב אל

לבו מאד בראותו את העיר נהפכת על אנשי צבאו, ושכח להשמר
לנפשו ועלה מבלי הדעת מעט מעט אל מרום העיר ושם נשאר
ברעה גדולה עם אנשים מתי מספר, כי גם טיטוס בנו לא היה עמו
יחד, יען אשר נשלח אל מוציננוס, נציב ארץ סוריה. ואספסינוס
חשב, כי לא לישועה וגם לא לתפארת יהיה לו, אם יפנה ערפו
לברוח מפני אויביו, וזכר את המלחמות אשר התענה בהן מימי
נעוריו ואת מעשי גבורותיו, וכמו נחה עליו רוח אלהים. הוא התלכד
עם אנשיו יחד וכלם חברו את כלי נשקם (מגניהם) עד היותם כבשר
אחד, ובזה התחזק אספסינוס בפני השונאים הנלחמים אתו מראש
הגבעה ולא פחד מגדל המונם וגם מאבני הקלע, אשר השליכו
עליו, ובראות אנשי צבאו את כח רוחו הנפלא הרפו מעט קט ממנו.
וכאשר הונח לו מעט ממציקיו, נסוג אחורנית בשובה ונחת ולא
הפנה את ערפו אל האויב עד הגיעו בשלום מחוץ לחומה. ורבים
ועצומים מצבא הרומאים מתו במלחמה הזאת ובין המתים נמצא
שר העשרה איבטיוס, אשר הפליא לעשות גבורות לא במלחמה זו,
שנספה בה, בלבד, כי אם גם בכל הקרבות אשר לפניו. רעות רבות
ונוראות עולל ליהודים.

(תולדות מלחמת היהודים, ד, א, ה)

כך הסתיים הקרב הראשון על גמלא במפתל הרומאים ובנסיגתם.
המלחמה נגד המורדים היהודים התחילה בשורה של נצחונות קלים
יחסית, אך כאן, בגמלא, הוכו הלגיונות ה"בלתי מנוצחים"
ומצביאם המהולל, אספסינוס, נחל את המפלה הראשונה במסעו
להכנעת הגליל. יוסף בן מתתיהו מתאר את השלב הזה של המלחמה
בחיוניות ובבהירות, ובכשרון תיאורו הוא עומד הן על מהלכי
הקרב והן על הסיבות – מבנה העיר, הטופוגרפיה של השטח והאופי
של הביצורים הטבעיים והמלאכותיים – שתורמו לכשלונו הרומאי.
בקרב חיילי הלגיונות השתרר דכאון. תבוסתם הראשונה במלחמה,
העובדה שנטשו את מפקדם העליון במערכה ובריתתם מפני לחץ
המגינים, פגעו קשות ביוקרתם ובגאווה והביאום אל סף היאוש.
כשחזרו החיילים למחנותיהם ולעמדות התצפית והשמירה, נשא

לפניהם אספסינוס נאום רצוף דברי נחמה על מפתלם ועידוד
להמשיך במערכה עד לנצחון הסופי והמוחלט.

ואחרי המפלה נמס לבב הרומאים, בזכרם, כי לא קמה עוד עליהם
פרענות גדולה כזאת, ועוד יותר מזה נכלמו אנשי צבאו על אשר
עזבו את המפקד לנפשו בהיותו בצרה גדולה, ואספסינוס דבר על
לבכם לנחמם וכסה על התלאה אשר מצאה אותו, לבל יראה
בעיניהם פתח דברו כמוסרת וכחת. וקרא אליהם לאמר: "הנה טוב
יהיה, כי נשא שכם אחד במנוחת גבורים את פגעי המלחמה ונשיב
אל לבנו, כי מעולם לא נקנה הנצחון בלי קרבנות דם. דרך המזל
לסב אחרונות (גלגל חוזר בעולם), ואחרי אשר הכינו את היהודים
לרבותיהם נגזר גם עלינו להקריב קרבן קטן לאלהים. והנה כאשר
לא יאות לאישי המעלה להתגאות בלי חק בעת טובה, ככה לא יאות
גם לאישי חיל להנאש בשעת צרה, כי חליפות הטוב והרע ממהרות
לבוא. ואיש מופת הוא האדם, אשר לא זחה דעתו בעת אשרו, למען
אשר יוכל לשאת במנוחת רוח גם את פגעי. הנה הרעות, אשר
מצאו אותנו, לא ממרר ידינו באו לנו ולא מגבורת היהודים, רק
תכונת המקום הרעה הביאה להם שכר ולנו נזק. ואולי יוכיח אתכם
איש, כי לא משלתם ברוחכם. כי כאשר ברחו אויביכם מפניכם אל
מרומי העיר היה טוב לכם לעזובם לנפשם ולא לרדוף אחריהם עד
הראש ולבוא בצרה, כי בכבשכם את העיר התחתונה היה לאל ידיכם
לצור על הבורחים האלה עד אשר ירדו אליכם להלחם, למען תוכלו
לנצחם במנוחה ובבטחה; אולם אתם נחפזתם לקראת הנצחון באין
מעצור לרוחכם ולא שמתם את לבכם להשמר לנפשותיכם. אך לא
נאה לרומאים לצאת למלחמה בלי ישוב הדעת ולהתהולל בעת
הקרב, כי בתבונתנו ובסדרי מערכותינו גברנו תמיד על שונאינו –
וזאת (הפתחות) היא דרך העמים הנכרים (הברברים) ודרך היהודים
יותר מכלם. על כן טוב יהיה, אם נשוב אל דרכי המלחמה אשר לנו,
ונתקצף על הרעה אשר מצאה אותנו ללא צדק, ולא נתעצב אל
לבנו, וימצא כל איש מכם נחמה נכונה בכח גבורות ימינו. ואז יעלה
בידכם לגאל את דם אחיכם הנהרגים ולקחת נקמה בהורגיהם. וגם

אני אנסה לעשות הפעם, כאשר עשיתי עמכם בכל הקרבות עד היום הזה, ואהיה ראשון לצאת לפניכם ואחרון לעזוב את המערכת." (תולדות מלחמת היהודים, ד, א, ו)

נאוו זה של אספסינוס יכול לשמש דוגמה למפקדים בכל הזמנים, הניצבים מול פקודיהם המובסים והאבלים על אבידותיהם, כדי לנסוך בהם תקוות חדשות להמשך המאבק לקראת הנצחון. וכדי להוכיח את כושרם, מסירותם ואחריותם של חייליו, גם אם הוכו קשה בקרב, שלח אספסינוס את המפקד פלצידוס עם שש מאות רוכבים לפסגת הר התבור, אש במבצר שעליה נתאספו המוני יהודים שעדיין לא נכנעו.

חירוף הנפש והגבורה של מגיני גמלא הביאו אמנם נצחון, אך לא היה בהם כדי לאלץ את הרומאים לסגת נסיגה מלאה. ימי השמחה היו קצרים, ואת מקומם תפסה הדאגה למלאי המזון, שהלך ואזל, וגם למי־שתיה, שהיו במשורה. למרות זאת לא פנו התושבים בבקשת כניעה לרומאים. הם המשיכו לשמור ליד הפרצות ועל החומה מפני התקפה מחודשת. אך כאשר זו באה, החלו רבים להימלט מן העיר דרך מנהרות ומצאו מסתור בנזקים עמוקים, שם לא השיגה אותם יד הרומאים. מצב האספקה בעיר הלך והחמיר, ומנות מזון חולקו רק ללוחמים. המגינים עמדו במאמץ עליון נגד הלחץ הגובר של המתקיפים, אם כי רבים מהנותרים בעיר גוועו ברעב.

ב־22 בחודש הפרברטיוס (תשרי), בטרם עלות השחר, התגנבו שלושה חיילים מן הלגיון ה־XV למגדל השמירה של העיר וחתרו תחתיו, עד שהתמוטט ברעש גדול. הזקיפים שעמדו על המשמר, לא הרגישו בנעשה והתדרדרו יחד עם מפולת האבנים לתהום. בתיאור זה מתחיל יוסף בן מתתיהו את הסיפור על אחרית גמלא. כאשר שמעו שומרי החומה את רעש הדרדור של אבני המגדל, אחזה בהם

בהלה וברחו מן החומה, כי חשבו שהרומאים פרצו שוב אל העיר. אך קבוצה אחרת של שומרים, ובראשם יוסף בן המילדת, מפקד גמלא, תקפו את המערך הרומאי – שחייליו עמדו מוכנים להתקפה – בנסותם להבקיע לעצמם דרך, ונפלו בקרב.

אחרי הנסיון המר של ההתקפה הראשונה, נזהרו הפעם הרומאים ולא פרצו בהמוניהם לתוך העיר, ואם כי היו ערוכים להסתערות, דחו את ההתקפה למחרת היום. בבוקר התקרבו אל הפרצות מאתיים רוכבים מלווים בחיל רגלים, בפקודו של טיטוס. למרות כל כללי הזהירות שנקטו, הבחינו בהם הצופים מעל החומה והזעיקו את המגינים. אלא שלמעשה כבר נשבר כוח ההתנגדות של הלוחמים היהודים. מפקדם היה בין הנופלים ביום הקודם, ושארית האוכלוסיה היתה ברובה זקנים, נשים וטף, פצועים, חולים ומזוי־רעב. מאין תקווה להצלה החלה מנוסה לעבר הרכס, אולם רבים מבין הבורחים נפלו חלל מידי החיל המובחר של טיטוס. מתי מעט ניסו, בשארית כוחם, לעצור את הרומאים ונפלו בקרב. כל אלה שלא הספיקו להגיע לרכס נרצחו באכזריות בידי הלגיונרים. רק כאשר השתלט חיל החלוץ הרומאי המובחר על העיר התחתונה והדף את התושבים לעבר ראש ההר, הגיע אספסינוס בראש הצבא ועלה לרכס, להילחם בפליטים שהתרכזו שם. סביבת הרכס היתה מכוסה סלעי ענק, ומצפון נשבר המדרון במתלול חד אל עבר התהום. יוסף בן מתתיהו מספר, שכאשר העפילו הרומאים אל מרומי ההר, עשו המגינים נסיון נואש אחרון לעצורם על־ידי ירי חצים, אלא שלרוע המזל הדפה רוח חזקה את חציהם לאחור. אז החלה בריחת אלפי המתגודדים לעבר הצלע הצפונית והמערבית התלולה, המכוסה בדרדרת אבנים. כאן השיגה אותם יד האויב. הפליטים שנתעכבו נרצחו, והיתר, שלא החזיקו מעמד במתלול, נפלו לתהומות ונהרגו. לפי אומדנו של יוסף בן מתתיהו רב היה מספרם של אלה שנשפו בהתנפלים אל פי התהום מאלה אשר נהרגו בידי הרומאים, צמאי

הנקמה. לפי חשבון הדמים נרצחו על-ידי הלגיונרים 4,000 מהבורחים: 5,000 מצאו את מותם בנפילה לתהומות.

המצור והקרבות על כיבוש גמלא נמשכו כחודש ימים, ועם נפילת העיר הושמד המרכז החשוב ביותר של המרד בצפון הארץ. כך השתחרר הצבא הרומאי מסכנת ההתארגנות של לוחמים בעורפו, ונפתחה לפניו הדרך אל תוך הארץ וליעד המסע: ירושלים. כן ניתקה גם חוליית הקשר ליהדות בבל ופרס, אשר ממנה קיוו המורדים לקבל עזרה במלחמתם.

כיבוש הגליל כמעט הושלם, ורק בגוש-חלב נותרו עדיין אחרוני הלוחמים. בהתקרב הצבא הרומאי אל חומות גוש-חלב, הצליחו יוחנן ופקודיו לחמוק דרך טבעת המצור ולהגיע לירושלים.

מתיאורי המלחמה על גמלא אפשר להסיק את המסקנות הבאות:
א. הרומאים הכניסו למערכות המלחמה שלושה לגיונות – כוח רב מן המקובל לשם כיבוש ישוב בגודלה של גמלא.

ב. גמלא היתה מבוצרת רק על-ידי חומה אחת, מצד מזרח, ושאר אזורי העיר היו מוגנים הגנה טבעית, הודות למבנה הטופוגרפי של הסביבה.

ג. שלושת הלגיונות לקחו חלק במערך המלחמה לכיבוש גמלא וחילקו ביניהם את התפקידים ואת השטח.

ד. נשפכו שתי סוללות: האחת בחלק הצפוני של החומה והשניה – בתווך.

ה. החומה הובקעה בשלושה מקומות, והתוקפים פרצו דרכם אל תוך העיר.

ו. נסיגת הנצורים לחלק העליון של העיר אילצה את החילות התוקפים לרדוף אחריהם במעלה השלוחה.

ז. המגינים נעצרו ותפסו עמדות נוחות בגובהי העיר, מעל לרודפיהם.

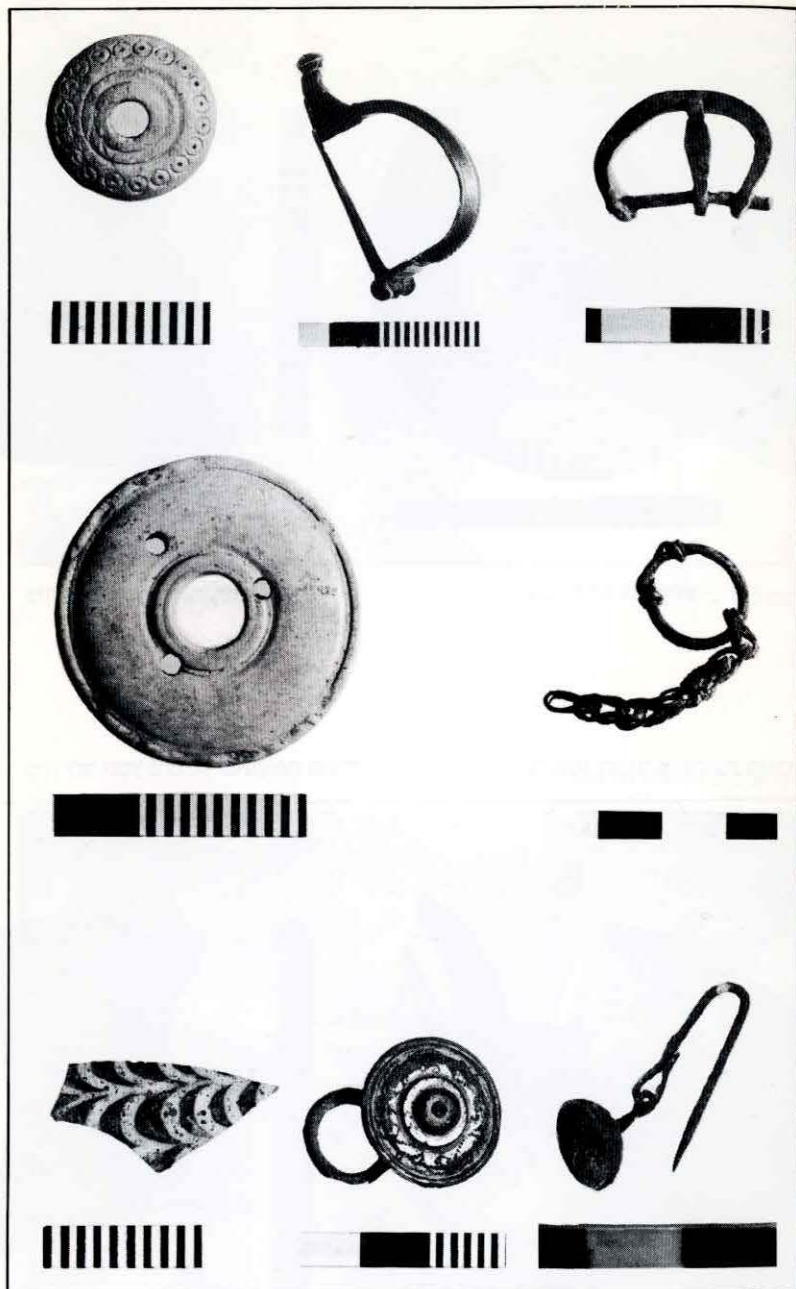
ח. המוני הכוחות התוקפים, שהצטופפו במבוך הסמטאות הצרות ושורות הבתים שנבנו במדרגות זה מעל זה, גרמו לאנדרלמוסיה, שבעטיה נחלו הרומאים תבוסה קשה מלווה באבידות כבדות.

ט. הפריצה דרך הבקיעים שנפערו בחומה הצליחה רק לאחר הרחקת המגינים לתוך העיר, באמצעות רגימה בבליסטראות וירי חצים.

י. החדירה השניה לעיר, אחרי שמרבית המגינים נספו, בוצעה בזהירות ובמחושב על-ידי מספר קטן של לוחמים מאומנים ונבחרים. רק אחרי השתלטותם של אלה, נכנס כל הצבא למערכה הסופית.

גמלא נפלה ביכג בתשרי, עשרים ושלושה בחודש הפרברטיוס, 67 לספירה. המלחמה בה החלה ביכא באלול, עשרים ואחד בחודש גורפאיוס, 67 לספירה. חודש ימים עמדו תושבי גמלא על נפשם. המלחמה בגמלא היתה אכזרית ועיקשת, והצבא הרומאי הפעיל בה את כל הסוגים של כלי הנשק שהיו ברשותו. מתיאורי יוסף בן מתתיהו מתקבלת תמונה רוויית מתח דרמטי של מערכה רצופה תהפוכות, אשר נסתיימה בחורבנה השלם של העיר והשמדת תושביה.

אבזם מברונזה סיכת רכיסה מברונזה כפתור עצם
שרשרת ברונזה כפתור עצם
עגיל כפתור ברונזה מכוסף זכוכית מעוטר.

שבר צמיד מברונזה. ראש כבשה (?) שבר צמיד מברונזה. ראש שועל (?)
מדליונים.
טבעת עופרת קשוט מבדיל טבעת ברונזה עם זכוכית משובצת.

שטח M

(חשיפת החומה ממזרח)

בסופו של W735 ישנה נסגה בחומה כלפי מערב, שם בלט במיוחד הממצא של ראשי-חץ. בקטע של החומה, סמוך לנסגה, נמצא טיח. תפקידו אינו ברור. מצפון לנסגה נחשף קטע של החומה שאורכו 10 מ' (סימנו W736). כאן נפסק הרצף שלה לאורך 3.5 מ'. עפ"י אבני מפולת ואבני-קלע רבות במקום זה אפשר לשער, שהיה פה מבוא בחומה.

מכאן ואילך נחשף הפן המזרחי של החומה. כך נוגעת חפירת העונה השביעית בחלקי החומה אשר נחשפו בשטח G בשנת 1977. בקטע זה נמצא טיח לבן על החומה. אין שם תעלת מים ונראה כי טיח זה הוא של בנין, שהיה צמוד אל החומה מבחוץ.

החפירה מפנים לחומה

לוקוס 4004

נמצא ממערב לקטע החומה W702. במערבו אין תיחום ובשטח המשתפע מערבה מצבור של אבני דרדרת, ביניהן אבני הגדר שהקיפה את ביקתת הרועים. בלוקוס זה העמקנו לחפור עד בסיסה של החומה. יתכן שהיתה זו רחבה. כ-2 מ' מדרום לקיר הצפוני מצויה תעלה החודרת לכל רוחב החומה ממערב למזרח. מידותיה: 0.50×0.30 מ'.

לוקוס 4003

הינו במקורו חדר שהקיר הדרומי שלו משותף ללוקוס 4004; גבולו המזרחי קיר החומה W704. גם במערב ובצפון סוגרים עליו קירות. הוא לא נחפר לכל אורכו. רוחבו - 3.30 מ'. החדר מולא באבנים בעת שביצרו את החומה, וכך נוצר מגדל.

לוקוס 4001

חדר מצפון ללוקוס 4003 וקיר מפריד ביניהם. תחומיו האחרים: במערב קיר ובו פתח, קיר צפוני וקיר העיבוי של החומה במזרח. נראה שהיתה אפשרות לעלות בו אל החומה. בעיבוי החומה נגולה מן

רחיים

רחיים

